

**«Філософія ... утворює і формує дух,
упорядковує життя, керує діями,
вказує, що треба робити і чого не треба робити;
вона сидить біля керма і проводить судно
через небезпеку хвиль...»**

Цицерон

ФІЛОСОФІЯ: КОЛО ЇЇ ПРОБЛЕМ І РОЛЬ У СУСПІЛЬСТВІ

Метою даної теми є: ввести студентів у предмет філософії, встановити відмінність філософського знання від наукового та повсякденного, показати особливості *філософських* питань і проблем порівняно з *іншими формами* духовної культури. Для цього необхідно окреслити ключові поняття, які характеризують своєрідність філософського мислення: *духовність, світ, світогляд, філософія, культура*. Це впливає зі змісту сучасної філософії, в центрі якої – людина як особистість. Тему слід розкрити через розгляд наступних питань:

1. Поняття світогляду та його історичні типи: міфологічний, релігійний, філософський.
2. Специфіка філософського світогляду. Основне питання філософії.
3. Філософія у системі культури. Функції філософії.

Поняття світогляду та його історичні типи: міфологічний, релігійний, філософський

Приставаючи до вивчення першого питання теми, студентам слід зрозуміти, що філософські питання апелюють до *духовності* людини і суспільства. Щоб сформувати уявлення про *духовність*, необхідно показати, що вона ґрунтується на певній психокulturі людини. У свою чергу, психокultura формується в процесі життєдіяльності кожної людини, яка задається питаннями: для чого жити? для чого вчитися? для чого заробляти

гроші? для чого робити кар'єру? і т. ін. Питання є спільними для всіх, а до відповідей на них кожна людина повинна прийти особистісно. Ці питання “для чого?” і відповіді на них у своїй єдності складають фундамент духовності кожної особистості. Отже, духовність не можна зводити до релігійності, оскільки це явище більш широке й глибоке. Воно торкається всіх сторін людського життя: виробничої, побутової, політичної, правової, моральної, релігійної, естетичної.

Видатний сучасний український філософ, лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка С.Б.Кримський класифікував усі питання, якими переймається людство протягом своєї історії, і виділив такі три групи:

- питання, на які можна дати однозначну відповідь (наприклад: чому йде дощ? чому на зміну ночі приходиться день? що таке психіка? і т.д.). На них відповідає наука;
- питання, на які неможливо дати відповіді в загальній формі (наприклад:, що таке дружба? що таке кохання? у чому полягає щастя людини? і подібні до них). Це особисті питання і на них відповідають література й мистецтво;
- у полягає сенс життя? чи можна досягти особистого безсмертя? і т. д.). Це так звані сенсожиттєві питання, на які людина дає відповідь у пограничних життєвих ситуаціях, коли вона опиняється перед вибором: бути чи не бути? якою бути? що краще: смерть чи ганьба? Тобто це питання про власну присутність у світі, коли людина прагне зазирнути в саму себе, в найпотаємніші глибини своєї душі.

С.Б.Кримський вважає, що саме *третья* група питань і пошуки відповідей на них, що вимагають напруженої роботи розуму й душі особистості щодо формування свого “внутрішнього світу”, складає зону людської духовності. Це є пошук шляху людини до самої себе. Саме тут починається робота філософії.

Слово “філософія” складається з двох слів: *філео* – люблю і *софія* – мудрість. Проте вже Піфагор, який упровадив його ще в VI ст. до н.е., розумів під цим словом не стільки любов до мудрості, скільки любов до пошуку істини. Саме тому в Стародавній Греції філософія зароджується як теоретична система

знань, яка є спробою відповісти на питання про походження і єдність світу, його конечність та безконечність, принципи будови, про життя і смерть, сенс буття людини й суспільства, про походження, сутність людини та її місце у світобудові, чи знає людина саму себе й наскільки знає та багато інших. Причому цими питаннями люди не переймаються в повсякденному житті, коли займаються пошуками хліба насущного, оскільки повсякденність “вуалює” дійсність, а філософія має своїм завданням зняти цю вуаль і виявити справжні відносини реального світу, тобто, образно кажучи, “зняти іржу з повсякденності” (С.Б.Кримський). Ці питання постійно відтворюються на різних етапах історії людства, торкаючись бездонних глибин людського життя.

Але самі ці питання сформувалися задовго до виникнення філософії ще в первісному суспільстві, коли люди прагнули якось пояснити світ природи та виявити свої стосунки з ним. Отже, від самого зародження людства зазначені вище питання поставали як *світоглядні*.

Що ж таке світогляд і які його складові? Коли і як він формується? Який має характер і від чого залежить? Чи змінюється з розвитком суспільства? Якщо так, то від чого залежать ці зміни? При пошуках відповідей на ці та інші питання стосовно сутності світогляду студентам необхідно показати, що світогляд притаманний лише суспільній людині. Він формується впродовж усього її життя під впливом певних зовнішніх умов. Слово “світогляд” складається зі слів “світ” і “погляд”, але його не можна тлумачити лише як “погляд на світ”. Якби це було так, то у людей, що живуть в один і той же час, в одному й тому ж місці, мають приблизно однаковий рівень знань, був би однаковий світогляд. Насправді це не так. Чому?

Немовля від народження не має свідомості, воно народжується лише із *здатністю до мислення, мовлення, почуттів, волі, творчості, діяльності*, які виступають як *сутнісні сили людини*. Зазначені здібності можуть сформуватися тільки у процесі соціалізації індивіда внаслідок освоєння ним усього поля людської культури. Вже з перших кроків життя дитини її оточують батьки й інша рідня, речі домашнього вжитку, іграшки. Їй співають колискові, розказують казки, пестять, посміхаються тощо. Так людське дитя потрапляє в

світ культури, яка включає в себе матеріальні й духовні цінності, а також відносини між людьми з приводу них. Уся сукупність суспільних відносин (вербальних і невербальних) складає процес спілкування, до якого залучається немовля. Спочатку воно освоює оточуючий світ через органи чуття, розрізняючи речі на смак, голоси рідних, а потім і кольори та інші зовнішні властивості речей і явищ.

Маленька дитина активно освоює оточуючий її світ і згодом починає вирізняти себе з нього, протиставляти себе іншим людям і не просто повторювати вимовлені іншими людьми слова, а говорити осмислено, ідентифікуючи різні речі. Коли дитина починає виділяти себе як “Я”, до чуттєвого сприйняття нею світу долучається раціональне освоєння нею дійсності. Вона починає розрізняти добро і зло, коли їй розказують казки, співпереживати казковим героям, освоюючи таким чином ази моральності. І хоча діти сприймають казковий світ як справжній, це допомагає їм у подальшому житті вчитися розрізняти добрі і погані вчинки оточуючих людей, набувати життєвого досвіду. Діти зростають у різних матеріальних і духовних умовах, їм доступні різні цінності суспільства, вони мають різну психіку, яка впливає на формування характеру, а тому у різних дітей по-різному формується світовідчуття та світорозуміння, які в своїй єдності складають фундамент світогляду.

Світогляд – це складне суспільне явище, невід’ємними елементами якого є почуття, емоції, переживання, знання, воля (готовність до певних дій), переконання, цілі, мрії, надії, віра, вірування, ілюзії, сподівання, ідеали і т.д., що складаються у процесі життєдіяльності людей під безпосереднім впливом їх матеріальних і духовних умов життя. Причому ці складові світогляду не нав’язуються дитині ззовні, а активно формуються самою маленькою людиною, яка прагне до самостійності, виражаючи це прагнення словами: “Я сам (сама)”. Названі елементи світогляду неможливо відділити один від одного, тому світогляд називають сплавом цих компонентів.

Світогляд відіграє вирішальну роль у житті людини, дозволяючи їй орієнтуватися в оточуючому світі. Визначний український філософ – академік

В.І.Шинкарук дав досить влучне визначення світогляду. Він говорив: “Світогляд – це форма суспільної самосвідомості людини, через яку вона сприймає, осмислює та оцінює оточуючу дійсність як світ свого буття, а також визначає своє місце в ньому”. У даному визначенні фокусується увага на *активності* людини, її здатності до творчого, осмисленого відношення до світу, його освоєння відповідно до своїх уподобань, цілей, сенсожиттєвих орієнтирів. Світогляду кожної людини притаманні як індивідуальні, так і суспільні характеристики, оскільки в процесі освоєння культури суспільства вона “привласнює” (засвоює) суспільні знання, моральні, правові норми поведінки, політичні, естетичні, релігійні й інші цінності.

Світогляд має історичний характер. Протягом історії людства він пройшов три історичні етапи, яким відповідають наступні історичні типи світогляду: міфологічний, релігійний та філософський.

Міфологічний світогляд (*міф* – сказання про діяння героїв і богів) був притаманний первіснообщинному суспільству. Він ґрунтувався на *тотемізмі* (вірі членів роду в надприродний зв'язок даної родової групи з якоюсь твариною, рослиною тощо, які вважалися прародичами і служили об'єктом поклоніння для даного роду). Проте *тотемізм* і *міфологічний світогляд* не можна ототожнювати, бо останній лише здійснюється через тотемізм, виступаючи формою духовно-практичного освоєння світу. Міфологічний світогляд поділяє світ на *видимий* (у ньому живуть люди) та *невидимий* (у ньому живуть герої та боги), розчиняючи людей у природі. Це був початок історії духу.

Міфологічна свідомість виникає й розвивається в період збирання та мисливства, ще до землеробства й скотарства, коли головною продуктивною силою, що перетворювала природу, виступала сила первісного колективу. А тому мислення первісних людей спиралося на принципи доцільності. Міфи є результатом стихійно сформованої колективної, родо-племенної свідомості, яка була наслідком тривалого панування сил природи над людьми. І лише в умовах землеробства, коли освоювались родючість землі та сили тварин, людина піднімалася до усвідомлення сили об'єктивних закономірностей природи.

Міфологічний світогляд – це не продукт невігластва. Він поставив такі питання, якими людство переймається й у наш час: про походження світу й людини; про хаос і космос; про конечність та нескінченність світу і т. п. Проте вони були поставлені у формі міфу.

Перехід до *релігійного* світогляду ознаменований тим, що через виникнення та розвиток виробництва людина була виділена з природи, почала протиставляти себе природі. У свою чергу, процес виробництва (обробіток землі, скотарство, початок ремісництва) вимагає знання законів природи й веде до розмежування *природного* та *надприродного* у свідомості людей. Більш високий рівень розвитку суспільства породжує новий тип залежності: якщо у первісному суспільстві існувала залежність людей від природи, то процес виробництва зумовлює майнову нерівність людей і формує залежність людини від людини.

В цих умовах не природні, а суспільні сили стають ворожими людині. Розпадаються родові відносини, виникають племена, міф утрачає зв'язок із своєю основою і розпадається на релігію й мистецтво (епос, сказання, билини тощо). Так виникала первісна релігія, яка мала форму багатобожжя, коли герої перетворюються на богів. Це була перша, перехідна форма релігії. А в умовах рабовласницького суспільства у свідомості рабів світ роздвоюється на світ зла й несправедливості та світ добра, в якому можна врятуватися шляхом певного способу дії (молитви, терпіння і т.п.). Релігійний світогляд виникає на основі ідеї спасіння і виступає “духом бездушних порядків” (В.І. Шинкарук). На своїй власній основі формуються основні світові релігії – християнство, буддизм, а пізніше – іслам.

Вперше у людській історії релігійний світогляд породжує ідею свободи, розмикає коло. Суспільна історія постала як лінійний процес у єдності минулого, теперішнього та майбутнього, у той час як міфологічний світогляд був обернений у минуле, відшукуючи пращурів у природі. У рабовласницькому суспільстві індивідуальна свідомість виділяє людину з роду, породжує самосвідомість, здатність почувати себе як вільну істоту, а також ідею сенсу власного життя. Проте пошуки сенсу життя лежать не в реальному світі, а в

нереальному житті, бо *цей* світ є для раба світом зла й несправедливості. Саме тому з'являється ідея позбавлення від зла у потойбічному світі.

Філософський світогляд почав формуватися майже одночасно з релігійним, проте він мав інше підґрунтя. Основою виникнення філософського світогляду була потреба в знаннях про природні явища, із якими люди мали справу в процесі виробництва. Необхідно було виявляти конкретні властивості предметів природи з метою задоволення повсякденних потреб, що вело до узагальнень і утворення абстрактних понять, через які й відбувалося формування протонауки, яка закладала підвалини інтелектуального осягнення оточуючого світу. Найважливішою рисою нового типу знання був *сумнів* у правильності існуючих знань, які приймалися як постулати. Критичне їх переосмислення породжувало нові запитання і спонукало до пошуку відповідей на них. Так зароджувався філософський світогляд, який інакше, ніж міфологічний та релігійний, пояснював походження світу, людини, суспільства, феномен життя й смерті та інші природні й соціальні явища.

Специфіка філософського світогляду. Основне питання філософії

При вивченні другого питання теми студентам слід мати на увазі, що філософський світогляд бере свій початок у міфології, яка першою поставила світоглядні питання й давала відповіді на них у формі міфу, сказання, епосу, казок, легенд тощо, які передавалися з покоління у покоління й приймалися на віру. Філософія ж пішла протилежним шляхом, поставивши світоглядні питання під контроль розуму, обравши метою раціональне пояснення світобудови. Вона не задовольняється чуттєво-емоційними формами знання, а прагне до аргументованого обґрунтування своїх положень, які мають теоретичну форму.

У філософському знанні не розглядаються практичні питання. Видатний давньогрецький філософ Аристотель писав про філософію: “Всі інші науки є більш необхідними, але кращої немає жодної” (Аристотель.). За своїм змістом філософський світогляд прагне охопити світ як цілісність у єдності різнорідних

його частин. Саме тому філософські питання мають граничний характер: у чому полягає сутність світу? якими є його перші й останні принципи? завдяки чому світ єдиний? що таке людина? у чому сенс її життя? та інші, подібні за характером до перерахованих.

Займаючись обґрунтуванням світоглядних проблем, філософія виступає формою теоретичного розвитку самого світогляду, робить його теоретично усвідомленим. Це можна продемонструвати на наступному прикладі. Кожна людина у повсякденному житті користується поняттям “причина”, проте далеко не кожна може пояснити, що таке причина. Для цього треба теоретично виявити сутність причини й причинності. Це і є сфера знань філософії. Те ж саме можна сказати про поняття “рух”, “форма”, “зміст”, “дійсність” і т.п.

У людини є потреба схопити у своєму мисленні весь світ і зрозуміти зв'язки між різними його частинами. Звідки виникає у людей таке прагнення? Основною причиною є те, що інакше людина виявляється самотньою у світі, що викликає у неї розгубленість, страх перед світом, втрату душевного спокою. Навпаки, розуміння єдності світу, своє власної органічної присутності в ньому, зв'язку з іншими людьми допомагає людині з надією та оптимізмом дивитись у майбутнє, реалізовувати свої мрії, ставити перед собою мету, формувати ідеали, осмислювати сенс свого життя, відшукувати гармонію зі світом, відбирати адекватні засоби для їх реалізації.

Філософія охоплює світ у його всезагальних характеристиках і тому формує специфічні для неї всезагальні поняття, які називаються *категоріями*. Філософський світогляд оперує такими категоріями, як “світ”, “людина”, “природа”, “буття”, “сущє”, “свідомість”, “мислення”, “матерія”, “субстанція”, “рух”, “простір”, “час” і багато інших. Це світоглядні категорії, які допомагають людині правильно орієнтуватися у світі, освоювати його, творити речі і явища матеріальної та духовної культури, формувати власні уявлення про Істину, Добро, Красу, Справедливість тощо, узгоджувати свої уявлення про світ із думками інших людей, шукати шляхи гармонізації індивідуального й суспільного життя. При цьому філософія спирається на досягнення

природничих, соціально-гуманітарних та технічних наук, узагальнюючи їх відкриття.

Із зазначеного вище випливає, що основною проблемою, вирішенням якої займається філософія, є проблема “людина – світ”, тобто проблема теоретичного осягнення світу людиною, виявлення свого місця в ньому та перспектив свого життя. Саме поняття “світ” у філософії теж розглядається специфічно. *По-перше*, світ – це Космос або Всесвіт, в якому перебуває людина. *По-друге*, світ – це суспільство, представником і творцем якого виступає людина. *По-третє*, світ – це духовний стан людини, її почуття, емоції, переживання, знання, переконання, мрії, сподівання; моральні, політичні, правові принципи, якими вона керується у своєму житті; релігійні вірування, естетичні смаки та уподобання; ідеали тощо. Тому філософи говорять, що не лише людина є частиною світу, але і вміщує в собі цілий світ.

У філософії роздуми про світ ґрунтуються на виявленні місця людини у світі: як у природному, так і в суспільному. Хоча питання про людину і оточуючий її світ вивчається багатьма науками, проте лише філософія досліджує відношення *людини* до світу як *мислячої* істоти. Тому філософія приділяє значну увагу вивченню і поясненню проблем походження та сутності свідомості, мислення, розуму, причин їх виникнення і джерел розвитку, виясненню їх функцій у життєдіяльності людини. На цій підставі філософія виробляє певні рекомендації, методологічні принципи та орієнтири для пізнання і практичної діяльності людей.

Різні філософи та філософські напрямки по-різному вирішують проблему *відношення людини до світу*, але спільним залишається те, що вони вирішують її *специфічно філософськими засобами*. Тобто всі філософи займаються не частковим, а цілим, прагнучи кожне конкретне явище підвести під всезагальні поняття філософії і користуються для цього не конкретними методами, а специфічним філософським інструментарієм – відповідним *способом мислення* – *діалектичним* чи *метафізичним*.

“*Діалектика*” у перекладі з давньогрецької мови означає *суперечку*, *суперечність*. У філософії вона є способом осягнення предметів і явищ у їх

органічному зв'язку, взаємозалежності, у постійних змінах, у переходах одне в одне. Діалектичний спосіб мислення розглядає світ як цілісний процес у його суперечливому розвитку. Термін “діалектика” вперше у філософії застосував Сократ. У нього діалектика виступала як ефективний метод ведення суперечки з метою виявлення істини через зіткнення протилежних точок зору. Німецький філософ Гегель розробив діалектику як метод відшукування протилежних сторін і встановленні суперечностей між ними у самій дійсності. Проте під дійсністю він розумів лише мислення. Маркс і Енгельс пізніше показали, що в діалектиці ідей, понять Гегель геніально *вгадав* діалектику речей. Самі ж вони розглядали діалектику як учення про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства і людського мислення, яке виражається у системі категорій і законів.

Метафізика у перекладі з давньогрецької мови означає буквально *після фізики*. А фізикою (*фізис*) називали науки про природу. Метафізикою Андронік Родоський (систематизатор творів Аристотеля) у I ст. до н.е. назвав твори Аристотеля про “буття саме по собі”, про його причини та перші й останні принципи. Пізніше, у XIX ст., терміном “метафізика” Гегель назвав *догматичний спосіб* осягнення світу, тобто розуміння його як незмінної, статичної, однозначної системи, який був притаманний філософії Нового часу (XVII-XVIII ст.), вважаючи його *протилежним* до діалектики. Для *метафізичного способу мислення* речі та їх мислене відображення є завжди незмінними, нерухомими, тотожними собі. Метафізика не захоплює всезагальних зв'язків між речами та явищами, не розглядає їх взаємної зумовленості. Метафізичне мислення розуміє рух лише як просте переміщення речей у просторі, що відбувається по колу або по прямій лінії. Як метод наукового пізнання метафізика відіграла важливу роль у становленні класичного природознавства в XVII-XVIII ст. Проте для філософських узагальнень цей спосіб мислення є непридатним.

Схематично протилежність діалектики й метафізики як способів осягнення світу можна показати наступною таблицею:

	Д і а л е к т и к а	М е т а ф і з и к а
Речі	Змінні, перебувають у зв'язку та розвитку	Незмінні, ізольовані одна від одної
Джерело руху	Внутрішня суперечність	Поштовх ззовні
Механізм руху	Стрибок	Поступальність
Спрямованість руху	По спіралі, що піднімається вгору	По колу або по прямій лінії
Світ у цілому	Процес	Стан
Поняття	Змінні, взаємозв'язані, тотожно-протилежні	Незмінні, ізольовані одне від одного, несуперечливі

Філософія у своєму розвитку пройшла довгий шлях, проте основна її проблема, яка зв'язана з поясненням відношення людини до світу і виявленням її місця у ньому, пронизує всю її історію. Дослідження цієї проблеми породжувало й продовжує породжувати багато питань, серед яких завжди виділяють основне. В давньогрецькій філософії *Сократ* сформулював основне питання так: “*Пізнай самого себе*”. У Новий час французький філософ *К.Гельвецій* вважав за основне питання філософії питання *про шляхи досягнення людьми щастя*. У класичній німецькій філософії *І.Кант* як основні розглядав три питання:

1. *Що я можу знати?*
2. *Що я повинен робити?*
3. *На що я можу сподіватися?*

Пізніше він говорив, що всі ці питання можна звести до одного: *що таке людина?* Марксистська філософія в особі *Фр.Енгельса* основним питанням філософії вважала питання *про відношення мислення до буття; духу до природи; свідомості до матерії*. Це не різні питання, а історично трансформоване питання: як відноситься людське мислення до предметної дійсності? Причому Енгельс розглянув це питання з двох сторін – *онтологічної* (онтос – буття) та *гносеологічної* (гнозис – знання).

Онтологічна сторона основного питання філософії сформульована так: *що було первинним – матерія чи свідомість?* Філософи, які вважали первинною матерію, природу, буття, утворили табір матеріалізму, а ті, що за первинне брали духовне начало (світовий дух, абсолютну ідею, людську свідомість тощо), а матерію вважали вторинною, похідною, склали табір *ідеалізму*. У свою чергу, ідеалізм поділяється на *об'єктивний* та *суб'єктивний*. Об'єктивний ідеалізм приймає за первинне духовне начало, яке не залежить від свідомості і волі людини (світову волю, світову душу, світовий розум, абсолютну ідею, Божественний розум тощо). Суб'єктивний ідеалізм вважає первинними відчуття, свідомість, волю, почуття окремої людини (суб'єкта). Окрім ідеалістів і матеріалістів, існує нечисленна група філософів, які вважають, що матеріальне і духовне незалежні одне від одного. Вони називаються *дуалістами* (ду – два).

Гносеологічна сторона основного питання філософії формулюється так: чи можна за допомогою свідомості правильно пізнавати об'єктивний (не залежний від людського мислення) світ? Більшість філософів визнають здатність людського мислення пізнавати оточуючий світ. Проте визнання пізнаваності світу у матеріалістів та ідеалістів принципово різниться. *Матеріалісти* вбачають у пізнанні відображення у людській свідомості реально існуючого світу, незалежного від свідомості. *Ідеалісти* ж розуміють процес пізнання або як комбінування людською свідомістю чуттєвих даних (суб'єктивний ідеалізм), або як чисто логічний процес отримання нових умовиводів із уже відомих аксіом (об'єктивний ідеалізм).

Але є група філософів, які заперечують можливість пізнання людиною світу за допомогою відчуттів і мислення. Їх називають *агностиками*, а представлену ними філософську течію – *агностицизмом*. Агностицизм не можна розглядати спрощено, як течію, що заперечує сам факт існування пізнання. Річ у тім, що з пізнавальною діяльністю людина стикається у своєму повсякденному житті, тому заперечувати цей факт абсурдно. Отже, в агностицизмі ставиться питання про *можливість* пізнання, про те, *чим* є пізнання стосовно до об'єктивної дійсності. Детальніше проблема пізнання буде розглянута у темі “Пізнання та освоєння світу”.

У ХХ ст. були спроби інакше сформулювати основне питання філософії. Зокрема, французький філософ *А. Камю* за основне взяв питання: *варте чи не варте життя того, щоб його прожити?* Тобто основним питанням виступає питання про сенс людського життя. Можна називати й інші спроби сформулювати основне питання філософії. Але якщо проаналізувати кожен із названих точок зору на цю проблему, то можна побачити, що найбільш загальним є формулювання основного питання філософії *Фр. Енгельсом*. Адже питання про самопізнання, про сутність людини і її щастя, про сенс її життя – це більш вузькі питання, які виступають частковим випадком питання: *як відноситься наше мислення до світу* (природного, суспільного, духовного світу людини)?

Філософія у системі культури. Функції філософії

Розглядаючи місце філософії у культурі, необхідно виявити сутність самої культури та її структурні компоненти. Слово *культура* у перекладі з латинської мови означає *обробіток, виховання, освіта, розвиток*. У латинській транскрипції слово “*cultura*” за своїм значенням протистоїть слову “*natura*”. “Культурне” розуміється як “штучне”, а культура виступає *штучним* (неприродним), створеним самою людиною, середовищем її життя. У сучасній філософській літературі *під культурою розуміють систему надбіологічних форм людської життєдіяльності, які історично розвиваються і забезпечують відтворення та зміни усіх сфер суспільного життя*. Культура є *способом організації людського життя у природі*. Іншими словами можна сказати, що культура – це процес виробництва, споживання, передачі від покоління до покоління матеріальних та духовних цінностей, який характеризує поступальність суспільного розвитку.

З розвитком людства термін “культура” змінював своє значення. Спочатку він означав обробіток людиною землі, а пізніше його значення було розширене, оскільки ним стали позначати процеси й результати обробітку природних матеріалів у різних ремеслах, а потім і процеси виховання та

навчання людини. У цьому розширеному значенні термін “культура” вперше вжив римський філософ Марк Туллій Цицерон у трактаті “Тускуланські рукописи” (45 р. до н.е.), застосувавши слово “обробіток” у переносному значенні – як обробіток людського розуму у процесі виховання та навчання.

Подальший розвиток цього терміну був зв’язаний з його розповсюдженням на все штучно створене людиною, на протипагу природному. У такому значенні термін “культура” пронизує всі форми і сфери людської життєдіяльності. У суспільному житті немає жодного феномену, який би був ізольованим від впливу культури, не ніс би відбитки цього впливу. З розвитком суспільства виникають усе нові види діяльності людей, які охоплюються терміном “культура”, що призводить до зміни його значення.

Культура – це не просто набір, сукупність матеріальних і духовних цінностей. Культура є цілісною системою, в якій кожен її елемент тісно зв’язаний з іншими. Елементами культури є: виробництво, побут, техніка, політика, право, мораль, наука, філософія, релігія, мистецтво та інші. Вони впливають один на одного і на повсякденне життя людей. Кожна людина протягом життя певною мірою включена в усі ці види культури. Суспільство є цілісним соціально-культурним організмом, у якому різні види діяльності людей – матеріальної й духовної – забезпечують відтворення і розвиток кожного його елемента та зв’язків між ними в історичному процесі.

Системоутворюючим фактором різноманітних культурних феноменів виступають *граничні засади культури*, які представлені *світоглядними універсаліями* або *категоріями культури*. У своєму взаємозв’язку вони формують цілісний узагальнений образ людського світу. Світоглядні універсалії – це категорії, які акумулюють історично накопичений суспільний досвід. Саме через них людина переживає, осмислює та оцінює світ і своє місце в ньому. Вони допомагають людям структурувати і систематизувати свій власний та суспільний досвід. До таких універсалій відносяться категорії “людина”, “суспільство”, “свідомість”, “знання”, “добро”, “зло”, “віра”, “надія”, “обов’язок”, “честь”, “гідність”, “совість”, “свобода”, “краса” та інші, які пронизують усі сфери суспільного життя.

Будучи одним з елементів культури, філософія разом з тим здійснює рефлексію над ними і над світоглядними універсалами, що їх репрезентують. Як уже говорилося вище, філософія виробляє власні *категорії*, через які й осмислює всі елементи культури. Так, наприклад, філософська система Гегеля включала в себе філософію природи, філософію історії, філософію політики, філософію права, філософію моралі, філософію мистецтва, філософію релігії, тобто охоплювала світ людського життя, культури в їхній багатогранності, різноманітності. Сучасна філософія по-новому осмислює традиційні феномени культури, а також нові її прояви, які породжені сучасним рівнем виробництва, науки та техніки. Зокрема, це стосується таких феноменів, як *глобальні проблеми людства, інформатизація й комп'ютеризація суспільства, глобалізаційні процеси* та їх наслідки тощо. Філософія відіграє інтегруючу роль у системі культури. З цієї ролі випливають *функції*, які філософія виконує у суспільстві.

До основних функцій філософії відносяться: *світоглядна, гносеологічна, методологічна, аксіологічна, праксеологічна* (хоча у різних філософських джерелах можна зустріти й інші функції).

Світоглядна функція полягає у тому, що філософія, озброюючи людину узагальненими знаннями про світ, його походження, причини його цілісності, безконечності, про саму людину, її місце у світі, здійснює вплив на формування життєвих принципів і настанов людини, на усвідомлення нею мети і сенсу свого життя, на вироблення її відношення до природи, до інших людей та до самої себе. Тобто філософія у певний спосіб орієнтує людину в її життєдіяльності, допомагає активно і творчо підходити до вирішення складних суспільних та особистих проблем, свідомо виробляти і втілювати свої ідеали. Філософія сприяє розпредмеченню (освоєнню) людиною всього поля культури, виробленої людством. Тим самим філософія виступає теоретичною основою духовно-практичного освоєння людиною світу.

Філософія не лише впливає на формування світогляду людини, але й вивчає сутність світогляду як суспільного феномену, виявляє фундаментальні характеристики світогляду певної історичної епохи, певного народу, тієї чи

іншої соціальної групи тощо. Філософія виробляє світоглядні категорії “світ”, “буття”, “рух”, “простір”, “час”, “абсолют” і т. п., через які здійснює рефлексію над різними компонентами культури, генеруючи нові світоглядні ідеї. Наприклад, осмислення світу Парменідом і Зеноном у V ст. до н.е. привело до введення ними нової філософської категорії – “буття” та до виявлення суперечностей у тодішньому розумінні категорій “рух”, “ціле”, “частина”, “множинність”. Некласична західна філософія XX ст. дала поштовх до переосмислення сутності і структури свідомості. Зокрема, З.Фрейд запровадив у філософію категорію “несвідоме”, виявивши специфічність її змісту стосовно до категорії “свідомість”. Подібними прикладами пронизаний увесь історичний шлях, пройдений філософією.

Гносеологічна функція філософії виявляється в тому, що філософія відповідає на питання про *можливості пізнання* світу, про *межі* цього пізнання, про *сутність істини*, про *об’єкт і суб’єкт* пізнання, про *ступені, рівні та форми* пізнання, про *закономірності* пізнавального процесу, про *шляхи і засоби* досягнення істини, про *способи перевірки істинності* знань, про *сутність та роль практики* у процесі пізнання тощо.

Філософське пізнання ґрунтується на узагальненні результатів наукового, політичного, правового, морального, релігійного, естетичного осягнення людиною дійсності. Наслідком такого узагальнення є виявлення філософією рушійних сил, механізмів та напрямків руху людського мислення до істини, способів подолання оманливого знання. Філософія також розробляє *всезагальні принципи* пізнавального процесу, встановлюючи специфіку відношення людської свідомості до оточуючого світу. У процесі пізнання людям доводиться долати масу труднощів, які обумовлені опосередкованим характером пізнавальної діяльності, адже пізнання здійснюється людьми, які мають різний світогляд, різні потреби та інтереси, різні цілі, настанови, життєві принципи тощо. Тому й процес пізнання може породжувати або *гносеологічний оптимізм*, що ґрунтується на вірі в силу людського розуму до пізнання дійсності, або *гносеологічний песимізм*, викликаний зневірою, сумнівами у здатності розуму пізнавати сутність речей і явищ. Отже, філософське знання

перетворюється на всезагальний метод пізнання дійсності, який застосовується в усіх конкретних видах пізнавальної діяльності.

Методологічна функція філософії впливає із специфіки філософського знання. *Методологія* у найширшому значенні цього слова означає вчення про методи, а також систему основоположних принципів, які визначають шляхи та способи пізнавальної діяльності людини. *Філософська* методологія ґрунтується на виробленні *філософського методу* осягнення світу. Ним виступає система принципів, законів і категорій філософії, яка застосовується у кожній конкретній науці, а також при дослідженні різних явищ матеріальної й духовної культури. Філософськими методами на різних історичних етапах розвитку філософії були *діалектика* і *метафізика*. Як уже було показано при розгляді попереднього питання, діалектика досліджує речі та явища в їх розвитку і взаємозв'язках. Метафізика ж вивчає речі ізольовано одна від одної, а рух – як механічне переміщення речей у просторі.

Разом з тим, філософська методологія є вченням про методи пізнання: про їх походження, класифікацію за певними критеріями, межі застосування у тому чи іншому конкретному дослідженні. Філософія також допомагає знайти такі методи, способи, засоби пізнання, які найбільш повно дозволять дослідити предмет чи явище, оцінити методи як з боку їхньої істинності, так і з боку ефективності їх застосування у науковому дослідженні. Філософія узгоджує й координує застосування філософських, загальнонаукових і конкретно-наукових пізнавальних засобів: методів, принципів, підходів. Всезагальна філософська методологія стосовно до конкретних наукових методів слугує засобом обґрунтування наукових принципів, встановлює логічний зв'язок між окремими групами методів.

Виконуючи методологічну функцію, філософія забезпечує приріст наукових знань. Справа в тому, що філософський метод, застосовуючись у комплексі з методами конкретних наук, здатний допомогти цим наукам розв'язати складні теоретичні проблеми, прогнозувати наукові відкриття. Зокрема, філософія висуває гіпотези, формулює їх у найзагальнішому вигляді, а конкретні науки встановлюють їх істинність чи хибність своїми конкретно-

науковими засобами. Наприклад, застосування філософського принципу детермінізму, а також категорій “причина – наслідок” і “необхідність – випадковість” у фізичних дослідженнях дозволило виявити суперечності класичної механіки. В цілому філософські принципи і категорії проникають у саму тканину наукових досліджень, конкретизуючись через відповідні принципи і поняття конкретної науки.

Аксіологічна (*аксис* – у перекладі з грецької мови означає – *цінність* і *логос* – *учення*) функція філософії зв’язана з тим, що філософія розробляє уявлення про цінності, такі як Добро, Справедливість, Істина, Краса, Правда тощо; досліджує їх походження; класифікує цінності на матеріальні й духовні, суспільні та індивідуальні; виявляє ієрархію цінностей та їх місце в житті людини й суспільства.

Ціннісне відношення людини до світу, до самої себе сприяє виробленню нею сенсу свого життя, формуванню її уявлень про *суспільний ідеал* і пошуку шляхів його втілення в життя. У філософських концепціях більшості мислителів (Платона, Аристотеля, Августина, Канта, Гегеля, Маркса, Бердяєва, Сартра, Поппера, Ліотара і багатьох інших) проблема формування суспільного ідеалу завжди займала чільне місце, проте кожен із філософів формував власне бачення суспільного ідеалу, яке ґрунтувалося на відповідному світогляді того чи іншого мислителя.

Аксіологічна функція полягає також у тому, що філософія досліджує й *оцінює* соціальну дійсність на предмет її відповідності суспільним ідеалам під певним кутом зору, що залежить від системи цінностей, якими керується філософ у процесі здійснення цієї оцінки. Проте у будь-якому випадку філософ *критично* ставиться до існуючої соціальної дійсності і виробляє теоретичні засади таких суспільних змін, які б сприяли просуванню суспільства в напрямку здійснення вироблених ідеалів. Аксіологічна функція філософії тісно зв’язана з праксиологічною функцією.

Праксеологічна (*праксис* – у перекладі з грецької мови означає – *справа, діяльність, вчинок*) функція філософії полягає у тому, що система філософських знань, освоєних людиною, перетворюється на знаряддя

активного, перетворюючого впливу на оточуючий світ (природний і соціальний) та на саму людину, адже перетворюючи світ, людина перетворює себе. Філософія відіграє важливу роль у визначенні людиною мети власної життєдіяльності та засобів її реалізації.

Філософські знання покликані не тільки допомагати людині орієнтуватися у світі, але й слугувати засобом для вироблення теоретичної моделі, за якою вона буде здійснювати відповідні перетворення. Філософське розуміння практики містить у собі не тільки предметну діяльність людей, але й духовні її види – політичну, наукову, естетичну, моральну, релігійну тощо, які в реальному житті невіддільні одна від одної. Філософське знання узагальнює всі види комунікації людей, через всезагальні категорії показує єдність різноманітних форм їх життєдіяльності, нерозривний зв'язок із світом.

Основні терміни.

Духовність – філософська категорія, що відображає процес самотворення людини, тобто вибудовування нею свого “внутрішнього світу”, формування власної життєвої позиції, визначення свого місця у суспільстві.

Світ – філософська категорія, яка відображає все, що оточує людину (природні речі і явища, соціальну дійсність), а також духовний стан самої людини (почуття, емоції, знання, переконання, мрії, ідеали, вірування тощо). Розрізняють об'єктивний і суб'єктивний, матеріальний і духовний світ. Відношення людини до світу виступає серцевиною *світогляду*.

Світогляд – це синтез знань, переконань, почуттів, емоцій, переживань, волі (готовності до певних дій), цілей, мрій, надій, вірувань, ілюзій, сподівань, ідеалів і т.д., що складаються у процесі життєдіяльності людини під безпосереднім впливом її матеріальних і духовних умов життя. Він є духовно-практичним утворенням, що ґрунтується на співвіднесенні наявного, уявного, бажаного та належного. Теоретичною формою світогляду є *філософія*.

Філософія – особлива форма теоретичного знання про *світ* як цілісність та можливість його осягнення людським розумом, яке відображається у

найбільш загальних поняттях (категоріях). Вона спрямована на вироблення системи ідей, що виражають ставлення людини до природної та соціальної дійсності, і тим самим виступають її світоглядними орієнтирами та програмують поведінку в суспільстві.

Ідеалізм – філософське вчення, згідно з яким свідомість, духовне начало є первинними, а матерія – вторинною.

Матеріалізм – філософське вчення, згідно з яким матерія є первинною, а свідомість, дух – вторинні.

Дуалізм – філософське вчення, згідно з яким матеріальне і духовне начала не залежать одне від одного. Він виходить із визнання подвійності першоначал світу – матерії і духу (свідомості).

Агностицизм – філософське вчення, яке заперечує можливість пізнання об'єктивного світу людиною. Згідно з ним неможливо однозначно довести, що наші знання відповідають дійсності.

Культура – це процес виробництва, споживання, передачі від покоління до покоління матеріальних та духовних цінностей, який характеризує поступальність суспільного розвитку.

Питання та завдання для самоконтролю.

1. Як Ви розумієте духовність? З вирішенням яких питань вона зв'язана?
2. Дайте визначення світогляду та покажіть відмінність між його історичними

типами: міфологічним, релігійним і філософським.

3. Чому філософія як система теоретичних знань зароджується саме у Стародавній Греції?

4. Як Ви розумієте слова Аристотеля про філософію: “Всі інші науки є більш необхідними, але кращої – немає жодної”.

(Аристотель. *Метафізика* // Соч. В 4-х т. Т.1.– М.: Мысль, 1975.– С.70).

5. Сформулюйте у загальному вигляді основне питання філософії та покажіть,

як воно видозмінювалося в історії філософії.

6. Прочитайте наступний уривок із твору А.Камю та проаналізуйте

сформульоване ним основне питання філософії: “Вирішити, варте чи не варте життя того, щоб його прожити, - означає відповісти на фундаментальне питання філософії. Усе інше – чи має світ три виміри; чи керується розум дев’ятьма або дванадцятьма категоріями – є другорядним”.

(А.Камю. Миф о Сизифе // Сумерки богов.–М.: Политиздат, 1989. – С.223.)

7. Покажіть, у якому відношенні перебувають між собою філософія та

культура.

8. Назвіть та розкрийте основні функції філософії.

Література

Основна:

ВЕДЕНИЕ в философию: Учебник для вузов. В 2 ч. / Фролов И.Т., Араб-Оглы Э.А., Арефьева Г.С. и др. – М.: Политиздат, 1989. – Ч. 1 – 367 с.; Ч. 2 – С. 10-73.

ВВЕДЕНИЕ в философию: Учебное пособие для вузов. / авт кол. Фролов И.Т и др. – М.: Республика, 2004.– С. 7-40.

КАНКЕ В.А. Философия. Исторический и систематический курс: Учебник для вузов. – М., 2002. – С. 2-20.

СПИРКИН А.Г. Философия: Учебник для вузов.- М., Гардарики 2003. – С. 11-22.

ФИЛОСОФСКИЙ энциклопедический словарь. – М., 1994 – /див. поняття «философия», «культура», «мировоззрение», «мир», «мифология», «мироощущение», «миропонимание».

ФІЛОСОФІЯ: Навчальний посібник /І.Ф.Надольний, В.П.Андрущенко та ін.; За ред. І.Ф.Надольного. – К.: Вікар, 1997. – С.5-30.

ФІЛОСОФІЯ: Підручник /І.В. Бичко, І.В. Бойченко, ін. - К., 2001. – Розділ 1.

ФІЛОСОФІЯ: Посібник для студентів вищих навчальних закладів /Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А. – К.: Академія, 2001. – С. 9-35.

Додаткова:

ГУРЕВИЧ П.С. Основы философии: Учебник. – М.: Гардарики, 2000. – С. 13-85.

ДРОТЯНКО Л.Г. Фундаментальне та прикладне знання як соціокультурна і праксеологічна проблема: Монографія. – К.: Четверта хвиля, 1998. – С. 6-94.

КРИМСЬКИЙ С.Б. Запити філософських смислів. К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. – С.8-21.

МАМАРДАШВИЛИ М.К. Как я понимаю философию. – М.: Прогресс, 1992– 416с.

ШАПОВАЛОВ В.Ф. Основы философии. От классики к современности, изд. 2-е, доп.: Учеб. пособие для вузов. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2000. – С. 5-52.

Першоджерела:

МИР философии: Книга для чтения. В 2-х частях. Ч.1 – М.: Политиздат, 1991. – С. 10-13, 15, 18-21, 25, 53, 57-58.

ОРТЕГА-И-ГАССЕТ Х. Что такое философия? – М.: Наука, 1991. – С. 51-192.

СУМЕРКИ БОГОВ. - М.:Изд. полит. литературы . 1989.- С.223.

ХАЙДЕГГЕР М. Основные понятия метафизики. Что такое метафизика // Вопросы философии, 1989, № 9.

ЯСПЕРС К. Философская вера // Смысл и назначение истории. – М.: Политиздат, 1991. – с. 420-431.